

УДК 37.017.924

ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВАННЯ СВІТОГЛЯДНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

І.А.Ковальчук

У статті розкрито змістове наповнення основних компонентів світоглядної культури (когнітивного, мотиваційно-ціннісного, рефлексивно-діяльнісного) з проекцією на її виховання в освітніх умовах вищого навчального закладу. Зазначається, що формування когнітивного компоненту світоглядної культури має відбуватися крізь призму основних стратегій та пріоритетів розвитку української освіти. Змістове наповнення мотиваційно-ціннісного компоненту світоглядної культури передбачає формування гуманних духовних орієнтирів та особистісних ціннісних орієнтацій. Робота над рефлексивно-діяльним компонентом передбачає розвиток культури рефлексивного мислення, формування необхідної мотивації, рефлексивності, емпатії, соціального інтелекту, інтернальності, смислоттєвих орієнтацій тощо.

Ключові слова: учитель, світоглядна культура, когнітивний компонент, мотиваційно-ціннісний компонент, рефлексивно-діяльній компонент.

THE PECULIARITIES OF TRAINING OF CULTURAL WORLDVIEW OF FUTURE TEACHERS

I.A.Kovalchuk

Summary. The article highlights the features of future teachers worldview culture upbringing. The author outlines the substantive content of worldview culture main components (such as cognitive component, motivation-value component, reflection-activity component) with the projection on its upbringing in educational terms of higher school. This article explores only those aspects of future teachers' worldview culture that correlate with educational work specific and ensure the teacher labor effectiveness.

It is noted that the formation of the cognitive component of worldview culture should be done in the light of the main strategies and priorities of Ukrainian education development. The substantive content of worldview culture motivation-value component involves the cultivating of humane spiritual guidance and personal value orientations (humanity, integrity, democracy, multiculturalism, tolerance and cosmopolitanism). The bringing-up of reflection-activity component involves forming the culture of reflective thinking, professional motivation, reflectivity, empathy, social intelligence, internality, life orientations and so on.

The development of each component causes the formation of spiritual and moral maturity, the development of theoretical and competence, behavior and forceful readiness of teachers to realize any professional activity in the light of their own worldview culture. The substantive content of worldview culture each component should reflect the specific of future teachers training. The selected content transfer can be implemented in the educational process of pedagogical universities through the specific and traditional forms of educational process organization, using the highest achievements of art and art-work products, which are the most efficient of its carriers.

Keywords: teacher, worldview culture, cognitive component, motivation-value component, reflection-activity component).

Постановка проблеми. Необхідність виховання світоглядної культури майбутніх учителів зумовлюється насамперед тим, що вона визначає спрямованість особистості, є основним стрижнем її орієнтації в житті, спрямовує евристичний характер розуміння явищ довколишнього середовища, а отже виступає ідеологічною детермінантою творчості. Світоглядна культура виражає критеріальні принципи оцінки довколишньої дійсності, внутрішнього світу інших людей, впливає на психічні процеси особистості, регулює її емоції, волю, установки. Це дає підстави стверджувати, що світоглядна культура є основою самосвідомості особистості. Вона виявляє існуюче та належне, сконцентровано характеризує ставлення людини до світу. У зв'язку з цим актуальності набуває проблема вибору засобів та методів виховання світоглядної культури молоді як основи соціально значущого способу життєдіяльності. Нагальним стає виявлення факторів, які впливають на виховання в сучасній молоді світоглядної культури, необхідність їх

подальшої теоретичної та педагогічної інтерпретації, що полягає в переведенні аналізованих категорій у площину конкретного педагогічного процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема виховання світоглядної культури вчителя неодноразово порушувалась у наукових дослідженнях. Аналіз праць Б. Ананьєва, Р. Бернса, Е. Еріксона, Л. Кольберга, І. Кона, Дж. Міда, В. М'ясищева, М. Платонова, І. Сवादковського, В. Століна, В. Сухомлинського, П. Якобсона та інших учених дає підстави стверджувати, що виховання світоглядної культури є необхідним етапом становлення особистісного «Я» кожної людини. Значний внесок у розробку проблеми світоглядного становлення особистості в останні роки зробили Н. Буринська, С. Гончаренко, І. Зязюн, В. Ільченко, Н. Ничкало, Н. Мойсеюк, В. Паламарчук, Г. Тарасенко та ін.

Аналіз результатів наукових досліджень засвідчує, що сучасними авторами досить різноаспектно розглянуті численні соціальні фактори, які формують світоглядну культуру молоді. Серед різноманітних чинників виховання світоглядної культури сучасними дослідниками виокремлено: освітні структури (О. Шаповал), родину, засоби масової інформації, молодіжні групи, мистецтво (В. Смікал), візуальні та віртуальні засоби комунікації, міський дизайн (Н. Крамська, К. Барбакова), народно-музичну творчість (Г. Позизейко), соціально-політичні та економічні умови життєвого простору особистості; основний вид її діяльності; загальнокультурний контекст середовища, побут, найближче оточення індивіда (В. Андрущенко) тощо. Дослідники зазначають, що особливого значення цей процес набуває в період професійного становлення, тому одним з найважливіших аспектів підготовки майбутнього вчителя до педагогічної діяльності слід вважати виховання світоглядної культури як необхідної професійно-особистісної якості сучасного фахівця. На жаль, до сьогодні не розроблена ні модель, ні система виховання світоглядної культури майбутніх учителів, хоча, на нашу думку, формування саме цього компонента світогляду вчителя (як однієї з перших референтних осіб, яка здійснює цілеспрямований виховний вплив на дитину, закладає основи її особистісної та громадянської позиції) набуває особливої актуальності і потребує негайного розв'язання.

З огляду на вище подані факти, **метою даної статті** є розкриття особливостей виховання світоглядної культури майбутніх учителів з урахуванням її компонентної структури та презентація змістового наповнення кожного компонента в проекції на освітній процес вищого навчального закладу.

Зауважимо, що наше дослідження світоглядної культури майбутнього вчителя не передбачає вивчення світоглядної культури студентської молоді загалом. Нас цікавлять лише ті складові їхньої духовності, які забезпечують ефективність праці учителя. Передбачається дослідження таких аспектів світоглядної культури майбутнього вчителя, які корелюють зі специфікою педагогічної роботи. Професійна діяльність вчителя базується на його підготовці в якості висококваліфікованого фахівця, ознайомленого з сучасними міжнародними вимогами до гуманізації навчально-виховного процесу школи першого ступеня, підготовленого до організації навчальної діяльності молодших школярів (як педагогічної взаємодії, що спрямована на розвиток кожної особистості, її підготовку до розв'язання завдань життєтворчості).

Від вчителя значною мірою залежить виховання в учнів ціннісного ставлення до дійсності та мистецтва, розвиток художньої свідомості і компетентності, здатність до самореалізації, потреби в духовному самовдосконаленні. Саме вчитель є тим першим представником суспільства, який делегує в духовний світ особистості його (суспільства) наукові знання, світоглядні цінності, культуру. І саме від того, який "відбір і оцінку", зумовлені особистістю вчителя, отримають громадські знання, цінності і культура, багато в чому залежить спрямованість і якість особистісного становлення учня, його духовного світу, ставлення до життя, бачення своєї перспективи в розвитку. «Вихователь втілює свою сутність у вихованцях і розкриває сутність вихованців, виявляючи їхні знання, світогляд, почуття» [5, с. 156].

Спираючись на здійснений раніше аналіз наукових праць та досліджень, виокремлюємо в структурі світоглядної культури майбутнього вчителя такі компоненти, які потребують цілеспрямованого педагогічного впливу задля їх ефективного формування в студентів: когнітивний, мотиваційно-ціннісний, рефлексивно-діяльнісний.

Характеризуючи **змістове наповнення когнітивного компонента** світоглядної культури, необхідно врахувати той факт, що сукупність соціальних умов, в яких перебуває особистість з часу свого народження, становить соціальне середовище, що конкретизується на виробництві, в житті, а також у системі духовних відносин. Однак позитивний вплив на особистість стає можливим лише у взаємодії із цілеспрямованим вихованням та освітою. Вони разом і сприяють розвитку світоглядної культури. Світоглядна культура "формується внаслідок практичного засвоєння духовної структури суспільства, панівних у ньому політичних, моральних, естетичних, правових, релігійних, філософських та інших поглядів, а також духовних почуттів, на які спираються віра й переконаність у реальності відповідних громадянських, моральних, естетичних і пізнавальних ідеалів, надія та їхнє здійснення" [6, с. 299].

Сучасні зміни в системі освіти України пов'язані з інтенсивною адаптацією національної системи до загальносвітових освітніх процесів, які спричиняють гуманістичний вибір подальшого курсу:

людиноцентристський характер освіти, розвиток гармонійної, гуманної, соціально відповідальної особистості тощо. Водночас зазначені зміни відбуваються в часи утвердження державою незалежності та національної єдності, що вимагає від української освіти входження в загальносвітову систему із збереженням і примноженням кращих національних здобутків. Це досить сильно впливає на духовну структуру суспільства, його домінуючі світоглядні установки та соціальні тенденції, які визначають сучасне наповнення змісту світоглядної культури особистості.

Проблема змісту інформації, яка має бути осмислена майбутнім педагогом, і в подальшому стане основою його світоглядної культури, набуває справжньої соціальної значущості, коли аналізується на особистісному рівні підготовки майбутнього вчителя. Його педагогічна діяльність стає специфічним транслятором світоглядних установок, тому що "норми професійного мислення завжди формуються в проблемному полі взаємодії з нормами загальної культури, набираючи характеру світогляду в процесі професійного спілкування" [1, с. 806-808].

Оволодіння знаннями та формування компетентнісної основи для професійної діяльності майбутніх учителів – важливий фактор формування світогляду та виховання на його основі світоглядної культури студентів. Це твердження вплинуло на виокремлення нами змістового (когнітивного) компонента світоглядної культури. Крім самого змісту (знання про себе, людину та суспільство), який має бути засвоєний майбутніми вчителями, важливим є опанування та врахування студентами в подальшій педагогічній діяльності загальних стратегій розвитку освіти, серед яких основними вважаємо: людиноцентризм та демократизацію освіти; інноваційну спрямованість змісту й технологій освіти; виховання моральної особистості, патріотичного громадянина, ініціативного й відповідального працівника; збереження й розвиток здоров'я, забезпечення безпеки особистості; формування екологічної свідомості і поведінки; інтелектуально-творчий розвиток тощо. Ще одним аспектом, який має стати основою засвоєних студентом знань та умінь, визначальним елементом світоглядної культури стають сучасні пріоритети розвитку освіти, зокрема: модернізація змісту освіти; оновлення дидактичних систем, методик і педагогічних технологій; удосконалення навчально-методичного забезпечення дидактичного процесу; особистісно орієнтована дозвіллева життєдіяльність дитини; моделювання освітньо-інформаційного середовища майбутнього.

Отже, змістове наповнення когнітивного компонента світоглядної культури, а саме: засвоєння студентом знань про себе (пізнання власних особливостей, здатностей, інтересів та можливостей, усвідомлення професійного ідеалу); про людину та соціум (сучасні виховні парадигми, способи та методи гуманістичної взаємодії з учнями, методики впливу на учнів), знання про світ та способи творчого перетворення реальності має відбуватися у контексті названих вище стратегій розвитку української освіти та пріоритетів її розвитку.

Звісно, не слід вважати, що для виховання світоглядної культури студентів достатньо озброїти майбутнього вчителя теоретичною системою основ філософських і наукових знань, відповідно до яких він поводитиметься. Як свідчить реальна практика, набуті знання й поведінка не завжди збігаються. Оволодіння знаннями – важливий фактор виховання світоглядної культури, та, крім них, потрібні пошуки й інших педагогічних засобів, спрямованих, зокрема, на перетворення знань на переконання, на активну життєву позицію особистості. Серед цих засобів на особливу увагу заслуговує освоєння найвищих досягнень мистецтва, оскільки сприйняття художніх образів розширює природні межі життєвого досвіду суб'єкта, формуючи індивідуальний абрис його світоглядної культури.

Не менш важливим для виховання світоглядної культури вчителя вважаємо **змістове наповнення мотиваційно-ціннісного компонента**, оскільки ідейний вакуум, який утворився унаслідок руйнування авторитарної радянської ідеології, за часи незалежності нашої держави тільки почав заповнюватись гуманними духовними орієнтирами. Майже за два десятиліття постійних освітніх реформ відбулася зміна цілей освіти, загострилася необхідність організації та управління освітою на гуманістичних засадах, пріоритетним стало використання традиційних національних цінностей у педагогічній теорії та практиці. Гуманістична спрямованість освіти усуває штучне розділення навчання та виховання, яке виникло внаслідок політизації та ідеологізації змісту навчання. Ідея трудового виховання за рахунок морально-естетичного наповнення набуває нового звучання та актуальності, оскільки спрямовує зусилля вихованців на самореалізацію, гуманізацію життя та перетворення його за законами краси. Вочевидь, зміст та ціннісна спрямованість особистості визначає напрям та засоби розв'язання соціальних та економічних проблем, проблем безпеки та навіть існування усього людства. Ідея гуманізації освіти є наслідком застосування аксіологічного підходу в педагогіці і є основою нової філософії освіти та методології сучасної педагогіки. За таких умов сучасна система освіти може здійснити відчутний внесок у становлення молодого типу людини нового типу із соціально цінними світоглядними та моральними якостями, спрямованої на екологічну та моральну гармонію у світі.

Ціннісні орієнтації є важливими для будь-якої професійної діяльності і мають свою специфіку в

проекції на кожен професійну сферу, у тому числі й на професію вчителя. Професійні цінності педагога – педагогічні цінності – це внутрішній емоційно освоєний регулятор професійної діяльності вчителя, який визначає ставлення до довколишнього світу, до себе, який моделює зміст та характер педагогічної діяльності. Специфіка педагогічних цінностей учителя полягає в їхній тотальній гуманності, холічності, демократичності. Крім того, не слід забувати, що в сучасних соціально-економічних умовах, які складаються останнім часом в Україні, спостерігаються тенденції актуалізації національного відродження, проте одночасно відчувається посилення міжнародного напруження. Відповідна мотиваційно-ціннісна підготовка студентів може знизити етнічне напруження шляхом трансляції в навчально-виховний процес ідей полікультурності, толерантності та цінностей космополітизму. Сформована на таких засадах світоглядна культура дозволить самим студентам і їхнім вихованцям у майбутньому навчитися жити в гармонії як із самим собою, так і з іншими.

Щодо необхідного переліку цінностей, які мають становити мотиваційно-ціннісну основу світоглядної культури майбутнього вчителя, вважаємо за доцільне використання типології педагогічних цінностей, запропонованої І.Саєвим, який виділяє цінності-цілі, цінності-засоби, цінності-стосунки, цінності-знання, цінності-якості [2, с.77-78]. Ця типологія, на нашу думку, найбільш комплексно враховує специфіку педагогічної діяльності, взаємодію педагога із суспільством і особистість самого учителя. Зазначені категорії цінностей мають бути представлені в світоглядній культурі вчителя як уявлення, що формують професійно-педагогічну культуру педагога, завдяки якій він визначає власне ставлення до своєї діяльності, до її цілей та засобів, до якостей особистості, необхідних у педагогічній праці, до себе самого як до ланки системи, що визначається педагогічною діяльністю, до людської цивілізації та її культури загалом.

О.Картавіх виділила три рівні мотивації сучасного студента: ставлення до майбутньої професійної діяльності, ставлення до навчання, ставлення до культури. Ставлення студентів до майбутньої професійної діяльності, ставлення до навчального процесу має виражатися в пізнавальному інтересі, потребі в творчості, самовираженні та самовдосконаленні, у прагненні сприяти добробуту та зростанню інших людей, вдосконалювати суспільство, в активній життєвій позиції тощо. Усвідомлення важливості культури для себе особисто та професійної підготовки майбутнього спеціаліста є тим важливим результатом, до якого слід прагнути в процесі підготовки майбутнього вчителя. Він виявляється в глибокому інтересі до неї, в потребі її формування. Науковець зазначає, що "важливість культури у професійній підготовці виступає для спеціалістів як суспільна цінність, пов'язана з кінцевою метою навчання, а інтерес – як показник індивідуальної цінності культури кожного студента, пов'язаний з особистісним сенсом" [3, с.8].

Якісне **змістове наповнення рефлексивно-діяльнісного компонента** обумовлює інтенсивну реалізацію подальшого особистісного професійного саморозвитку студента, саморозвитку його світоглядної культури. Рефлексивна діяльність майбутнього вчителя виступає інтеграційним механізмом, що забезпечує розвиток творчого мислення та саморозвиток особистості. Рефлексивна діяльність спонукає до самостійної творчості, винахідливості, прогнозування свого освітнього шляху.

Становлення рефлексивної діяльності обумовлене зовнішніми й внутрішніми факторами, до перших належать цілі, зміст, технології, педагогічні завдання, засоби навчальної діяльності, а до других – потреби студента бути конкурентоспроможним, пошук особистісних смислів діяльності і свого життя, інтерес до професії. Саме внутрішні фактори становлення рефлексивної діяльності є вагомими для виховання в студентів світоглядної культури. Орієнтація студентів на аналіз та оцінку зовнішніх професійних установок та норм, власної професійної діяльності та поведінки, оцінювання образу власного "Я" у перспективі саморозвитку має відбуватись під керівництвом викладача, який пропагує гуманістичні ціннісні ідеали як основні світоглядні.

У процесі фахової підготовки майбутніх учителів особливого значення набуває розвиток культури рефлексивного мислення, зокрема, розвиток пізнавальної рефлексії та методологічної культури на основі самооцінки суджень, умовиводів, самоконтролю, самопізнання, розвиток потреби в професійній самореалізації, становленні культури професійної діяльності, самокритичності, осягнення особистісних та професійних смислів саморозвитку тощо. В освітньому процесі, зокрема, у діяльності студента вищу, рефлексія є невід'ємним компонентом навчання. Відповідно, професійна рефлексія є необхідною складовою професійної освіти, яка безпосередньо пов'язана з особистістю студента.

За результатами досліджень М.Романової та М.Константинова [4], критеріями розвитку професійної рефлексії є сформованість способів та прийомів рефлексивної діяльності, активність студента, зумовлена потребою у рефлексії, сформованість компонентів психологічної готовності студента до обраної професії. Крім того, науковці вказують на тісний зв'язок професійної рефлексії з такими особистісними характеристиками, як рівень мотивації (оволодіння професією, набуття знань), рефлексивність, рівень емпатії (дієвий та емоційний), соціальний інтелект (рівень композитної оцінки), мотивація, рівень інтернальності (досягнення, міжособистісні та виробничі стосунки), смисложиттєві орієнтації тощо. У зв'язку з цим, рівень професійної рефлексії в освітньому середовищі вищу постійно змінюється. Так, до 3-

го курсу вона зростає за рахунок активного включення студентів-майбутніх учителів до практичної діяльності під час навчальних практик, на 3-му курсі знижується за рахунок змін у мотиваційній сфері, до 4-го курсу знову зростає за рахунок практичної професійної діяльності та її аналізу під час виробничих практик. Отже, розвиток професійної рефлексії розпочинається в момент підготовки та проходження фахової практики та триває протягом усієї професійної діяльності [7].

Рефлексивна діяльність фахівця розвиває його здатність передбачати та ідентифікувати проблеми власної професійної активності, модифікувати її за рахунок власних внутрішніх ресурсів, самостійно здійснювати свій вибір, приймати відповідальність за свої рішення. Тоді основна стратегія навчання студентів полягає у створенні умов розвитку професійної рефлексії, забезпеченні зацікавленості студентів у рефлексивній діяльності.

Формою розвитку рефлексивної діяльності студентів може виступати інтерактивне навчання, система тренінгів, спрямована на особистісне зростання студентів у процесі комунікації, їхню адаптацію до освітнього середовища навчального закладу. Крім того, студентам може бути запропонована будь-яка волонтерська діяльність, пов'язана з майбутньою професією (ведення гуртків, груп продовженого дня), різноманітні проекти за професійним профілем. Як засіб розвитку рефлексивних навичок може виступати щоденник рефлексії, який може використовуватись у процесі проходження студентами педагогічних навчальних та виробничих практик. Такий щоденник буде затребуваним і під час аудиторної роботи на заняттях з дисциплін фахової підготовки.

На жаль, навчальний процес педагогічного вишу часто не відповідає повною мірою рефлексивно-діалоговим технологіями, які забезпечують саморозвиток особистості. Слід відзначити недостатню професійну компетентність викладачів в інтеграції рефлексивної діяльності в процес професійної підготовки студентів як умови їх саморозвитку. Хоча, в розвитку професійної рефлексії майбутнього фахівця відіграє значну роль викладач, який сам зобов'язаний мати високий рівень розвитку професійної рефлексії, володіти рефлексивними технологіями розв'язання навчальних, виховних та професійних завдань, щоб передавати ці знання студентам.

У зв'язку з цим постає гостра потреба в здійсненні інтеграції навчально-пізнавальної і рефлексивної діяльності викладачів та студентів на принципах пріоритетності ціннісно-сислової основи рефлексії та саморозвитку. Навчально-пізнавальна діяльність повинна проектуватися із максимальним залученням рефлексивної діяльності студентів, причому рефлексія має сприйматись як особистісна й професійна цінність.

У **висновку** зазначимо, що процес виховання світоглядної культури майбутніх учителів має враховувати її компонентний склад (когнітивний, мотиваційно-ціннісний, рефлексивно-діяльнісний компоненти). Розвиток кожного компонента спричиняє формування духовно-моральної зрілості, розвиток теоретико-компетентнісної та поведінково-вольової готовності майбутнього учителя до реалізації професійної діяльності крізь призму власної світоглядної культури. Змістове наповнення кожного компонента світоглядної культури повинно відображати специфіку професійної підготовки майбутнього вчителя. Передача обраного змісту може бути реалізована в освітньому процесі вишу через специфічні та традиційні форми організації навчально-виховного процесу, з використанням найвищих досягнень мистецтва та продуктів художньо-трудої діяльності, які вважаємо найбільш ефективними його носіями.

Перспективи подальших розвідок вбачаємо в аналізі світоглядно-виховного потенціалу художньо-трудої діяльності майбутніх учителів та вивченні можливостей сучасного освітнього процесу для виховання світоглядної культури студентів як під час аудиторної, так і позааудиторної роботи з ними.

Література

1. Енциклопедія освіти / гол. ред. В. Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
2. Исаев И.Ф. Профессионально-педагогическая культура преподавателя / И.Ф.Исаев. – Москва: Академия, 2006. – 145 с.
3. Картавих О.В. Аксиологічні основи формування загальної культури студентів вищих технічних навчальних закладів [Текст] : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Картавих Олена В'ячеславівна; Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С.Сковороди. – Харків, 2002. – 20 с.
4. Романова М.В. Профессиональная рефлексия и личностные характеристики студентов будущих педагогов-психологов // Известия ПГПУ им. В. Г. Белинского / М.В.Романова, В.В.Константинов. – Серия "Общественные науки". – 2012. – №28. – С.1330-1333.
5. Степанова И.Н. Философско-антропологические основы стратегий образования и воспитания / И.Н.Степанова. – Курган: Изд-во Курганского гос. ун-та, 2003. – 308 с.
6. Український педагогічний словник / упор. С.Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
7. Яблонська Т.М. Розвиток здатності до рефлексії в професійному становленні особистості вчителя початкових класів [Текст] : автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Яблонська Тетяна Миколаївна; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. - К., 2000. - 20 с.